

En lykkeridders eventyr

*Historiske kendsgerninger om Poul Klingenberg, tidl. ejer til
Højriis, ørum, Lund, Blistrup, Hanerqu i Holsten
og Mariager kloster*

Ved H. A. RIIS-OLESEN

DISSE BEGIVENHEDER, som i det følgende skal berettes om den driftige købmand, der skabte sig en indflydelsesrig position i 1600-tallet, kunne med god grund blive udfra ordsproget: Højt at flyve - dybt at falde.

Poul Klingenberg er født den 18. oktober 1615 i Hamborg og var søn af daværende købmand Jochim Klingenberg og hustru Gardruth Allers. Ved pinsetid 1631 kom han i tjeneste hos købmand Albert Berns i Hamborg - et af datidens største handelshuse. Hurtigt opdagede man her Poul Klingenbergs dygtighed, idet han allerede 3 år efter avancerede til bogholder og 2 år derefter blev Berns kompagnon. Fra 1651-52 foretog han på firmaets vegne en rejse til Tyskland, Italien, Frankrig, England og Holland og erhvervede sig på denne tur stor indsigt i handelsforhold og kommunikationsvæsenet landene og byerne imellem. Disse erfaringer fik han rig lej lighed til at udnytte - initiativrig som han var af naturen.

Ved sin hjemkomst til Hamborg fandt han sin chef alvorligt syg og måtte af den grund overtage det meste af det ledende arbejde i firmaet. Kort efter anholdt Poul Klingenberg fru Berns om datteren, Annas hånd, men fru Berns slog det hen, idet hun henviste til sin mands alvorlige sygdom. Denne forværredes, og den 20. august 1652 døde Albert Berns på sit gods, Wandsbeck.

Da Klingenberg senere bragte giftermålstanker på bane, blev det et afslag fra jomfru Anna.

Derfor holdt han sig borte fra Hamborg og blev straks ansat i den danske stats tjeneste, men på en senere rejse til Holsten for det danske kongehus besøgte han fru Berns, og da han mærkede, denne gerne vilde knytte ham til hjemmet, forlovede han sig med en yngre datter, Elisabeth. Brylluppet fejredes med stor pragt på slottet Wandsbeck, i juni 1654.

Men allerede inden den tid var der sket store begivenheder. De indledte med, at Klingenberg foreslog kongen at oprette en tontine, det såkaldte "frugt"bringende og profiterlige kompagni", med en kapital af 1,6 mill. rigsdaler, fordelt i andele på 100 rdl. Interessenterne skulle fordeles i 8 klasser, med 2000 i hver, og kapitalen forrentes med 5 %. Efterhånden som interessenterne bortdøde, skulle renten tilfalde de overlevende, således at de længstlevende ville få 10.000 rdl. i årlig rente, medens kapitalen skulle indgå i statskassen. Forslaget blev stadfæstet af Frederik d. III 1. maj 1653, men skønt der ikke manglede på opfordringer, måtte det profiterlige foretagende opgives.

Men straks er Poul Klingenberg igen hos kongen. Denne gang for at overtage og udvide det danske postvæsen. Han havde tidligere indgivet forslag om en forbedring af postvæsenet, idet han på sine mange rejser havde haft lejlighed til at se mere udviklede postbesørgelser, end Danmark på dette tidspunkt var i besiddelse af, og sikkert erfaret, at det kunne blive en rig indtægtskilde. Hurtigt at skabe sig formue og få indflydelse var sikkert hans fornemste mål.

Kongen accepterede Klingenberges andragende, og den 16. juli 1653 - nøjagtig for 300 år siden - forelå hans bestalling som generalpostmester. Heri bestemtes det, at embedet var ham overdraget for egen regning og risiko i 30 år. Hvis han skulde afgå ved døden inden for denne periode, skulle embedes overgå til en af hans arvinger, som til embedet fandtes skikket. Generalpostmesteren skulle være forskånet for "al borgerlig skat og tyngte samt indkvartering". Han skulle have myndighed til at ansætte og afskedige alle postembedsmænd, og han oppebar som vederlag for hele postordningen al porto og kørselspenge mod at sørge for ordningens gennemførelse. Kongens og dronningens samt flere nærmere betegnede embedsmænds breve skulle befordres frit, og som godtgørelse herfor skulle Klingenberg årlig have 1.000 tønner havre til hjælp til foder til posthestene. Klingenberg skulle forpligte sig til at holde gode heste, hvormed de rejsende kunne befordres. Herfor betalte de rejsende 1 mark lybsk pr. mil.

Postvæsenet var organiseret af Christian d. Fjerde i 1624, men det virkede ikke tilfredsstillende, og postgangen var noget tilfældig, hvorfor Fr. III med glæde tog imod Poul Klingenberges tilbud. Kongen vidste, at han i ham fik en dygtig organisator, og det slog ikke fejl. Hurtigt blev forbindelserne bedre mellem København og Hamborg - en af datidens vigtigste handelsveje, og der blev anskaffet en galiot til at befordre passagerer og post over bælteerne. Dette hurtigtsejlende skib skulde alene være postbåd.

Langs landevejene var der allerede i Chr. IV's tid lagt bøndergårde, hvis beboere, mod at blive fritaget for "al anden ægt og arbejde", skulle befordre postbudene. Af disse var der 43 mellem Haderslev og Aalborg samt Haderslev-Ringkøbing. Disse omdannes efterhånden til de såkaldte kgl. privilegerede kroer, hvor postillonen skiftede heste, afleverede posten og modtog indkomne breve og pakker samt fortalte nyt. Kroerne blev derfor et samlingssted for omegnens folk, der her modtog de seneste efterretninger om indenlandsk og udenlandsk nyt. Hvorledes postmestrene blev aflønnet, har man ikke sikre meddelelser om, men det har været meget forskelligt. De har i hvert fald været fritaget for skatter og andre ydelser, men derforuden har de sikkert oppebåret en mindre løn. Man har for en del postmestres vedkommende fundet frem til, at de har givet Klingenberg en årlig sum for embedet - en forpagtningsafgift - mod at de til gengæld beholdt indtægten af brevene. Visse postmestre - f.eks. i Flensborg, Haderslev og Slesvig havde bevilling på at holde vin- og ølkælder, hvilket meddeltes dem samtidig med deres ansættelse som postmestre. Postbudene, som uddelte brevene, skulle selv opkræve portoen eller modtog portoen fra Afsenderen. Antallet af postkontorer eller postmestre i Klingenberges periode kan ikke fuldstændig oplyses, da kun de bestallinger, der er blevet kongelig bekræftet, kan give oplysning, og da dette først skete efter 1668, er materialet noget mangelfuldt. Den

ridende postillon afleverede i hver by en pakke med breve, som herfra blev omdelt, men det kørende postbud afleverede selv breve og pakker, særlig hvor der ikke fandtes postfordelere på stedet.

Posten mellem København og Hamborg befordredes nu 2 gange ugentlig af et ridende bud, der skulle tilbagelægge vejen ”udi mindre end 3 dages tid” via Assens-Haderslev. Hestene udskiftedes for hver 2 mil. Fra Haderslev udgik der to jydsk kørende postbude - den ene gennem Ribe og Varde til Ringkøbing - den anden gennem Kolding, Vejle, Horsens, Aarhus, Randers, Viborg til Aalborg. I 1654 blev der udlagt bøndergårde til befordring af en ugentlig post fra Middelfart til Ribe.

Thy og Mors havde ingen postkontorer på den tid, idet al post blev fordelt fra Viborg. Til viderebesørgelse beregnedes 4 skilling for 4 mil, 6 skilling for 5-10 mil, 8 skilling 10-15 mil o. s. fr. Det har ikke været billigt at sende breve i de dage, men for de fleste menneskers vedkommende var det også en sjældenhed. Først i 1696 blev der indført faste gående bude fra Viborg til Skive, Nykøbing og til Thisted.

I et par forordninger af 1653 forbydes det fremmede at omdele breve; til dette har postvæsenet alene forretten, og overtrædelser straffes ”efter postmesterens og postbudenes ansøgning”. Ligeledes er enhver pligtig til at hjælpe postbudene, hvis uheld skulle indtræffe med hest eller vogn.

Således virkede altså det postvæsen, som Klingenberg indrettede og gennem en menneskealder bestyrede. Sammenlignet med Christian d. IVs postvæsen var det selvfølgelig et fremskridt, og det kunne sikkert hævde sin plads som en velorganiseret organisation. Postvæsenet omfattedes nu også med en særlig forkærlighed af regeringen, hvorom flere kongebreve bærer vidnesbyrd, hvad enten de går ud på at påtale uordener eller træffe foranstaltninger til postens hurtige og sikre befordring. Særlig Hamborgruten havde regeringens omsorg, idet den var hovedruten til den øvrige verden, men i et åbent brev af 11. jan. 1652 omtales: at holde vejene såvel som gangstierne, som postbudene passerer i Nørrejylland, vedlige. Tyverier på ruterne var heldigvis ikke almindelige, men der nævnes dog flere tilfælde, og de blev straffet uhyre strengt. Således benådede kongen i 1682 Halvor Thomesen, som i Norge havde bestjålet postsækken og herfor var dømt fra livet, så vidt, ”at han udi jern til at arbejde på vort slot Aggershus må indsættes”.

Af publikum blev postvæsenet snart en velset institution; det var ikke alene købmændene og andre, der førte en stor korrespondance, hvem postens ankomst var vigtig; også det publikum, der kun gennem aviserne ventede at høre de sidste nyheder, havde travlt på postdagene. Aviserne, der endnu var i deres barndom, var imidlertid kostbare og blev derfor ikke holdt af mange. Postmestrene, som senere almindelig solgte aviser og herved havde en god indtægt, havde tidligt forskrevet aviserne, såvel trykte som skrevne, hvilke de så i afskrifter solgte til byens og omegnens beboere. Posthusene var som omtalt samlingssteder for byens politikere og andre interesserede borgere. Biskop Bircherod har i sine dagbøger givet os en skildring af dette (12. febr. 1677): ”Om formiddagen gik jeg hen på posthuset, hvor man plejer at høre adskilligt nyt. Nogle

officerer og andre, som sad derinde, havde en skreven avis imellem sig. Men postmesteren, Søren Bolt, kunne hurtigt trykke flere og dermed binde os allehånde på ærmet”. Således har det sikkert foregået på ethvert posthus i den periode.

Under svenskekrigene i 1657-60 var forbindelserne ofte afbrudt, og man har indtryk af, at det var vanskeligt at få det hele i system igen. Det må være det, der henvises til i et kongebrev af 9. april 1661, når Klingenberg i dette får befaling til at ”indrette” et ugentligt gående bud fra Haderslev til Nørrejylland. Man havde benyttet søvejen til de vigtigste ruter. Besætningen på galiiothen fik udleveret: 4 hager, 4 musketter, 4 hugger, 2 morgenstjerner, 4 små bundter lunter og 30 pund musketkrudt, og det synes således at have været meningen, at postgaliiothen i påkommende tilfælde skulle forsvare sig.

Det lykkedes Klingenberg ikke blot at reorganisere og forbedre det danske postvæsen, men også at koordinere det danske og norske postvæsen til en helhed. Dette er så meget mere at beundre, som regeringen på mange måder lagde beslag på hans tid og kræfter. Allerede i 1653 fik han forskellige hverv at varetage med hensyn til flådens fornyelse m. m. 1655 blev han som repræsentant for de kommercielle interesser medlem af det da oprettede admiralitetsråd. 1665 blev han sendt til Nederlandene som envoyé extraordinaire og sluttede året efter en alliancetraktat med disse stater. 1667 finder vi Klingenberg som gesandt ved fredslutningen i Breda, og i 1669 fik han adelsbrev med tilladelse til i fremtiden at kalde sig von Klingenberg. To år efter fik han titel etatsråd. Sammen med Griffenfeldt forhandlede han i 1672 med hollandske udsendinge i København om hjælp til dette land mod England. Da han i 1675 fik til opgave i Haag at forhandle om visse forholdsregler i anledning af den udbrudte krig, blev han mistænkt for at have overskredet sin fuldmagt og var nær ved at falde i unåde ved Griffenfeldts fald, men han slap med skrækken.

Med den formue, han fik gennem Elisabeth Berns opererede han så klogt, at han snart blev en rig mand. Allerede inden sit giftermål havde han kunnet forstrække kongen med en betydelig sum, der under svenskekrigen 1658-60 voksede betydeligt. Ved store leverancer til hær og flåde og til ublu priser skaffede Klingenberg sig fordringer på kronen, som i 1664 betaltes med godset Haneran i Holsten. Men Klingenberg må allerede i 1659 have bosat sig på dette gods, idet sønnen Poul er født her dette år (1659-1723). Ved køb erhvervede han sig Aalstrup og Tostrup (nu Christianssæde) på Lolland (1669) og Højriis på Mors (1670). Lund på Mors og Bustrup i Salling fik han fra sin svigerfader Albert Berns. I 1679 overtager Klingenberg efter sin svoger, Gabriel Berns, Wandsbeck (Holsten), Ørum og en del af Mariager kloster med forpligtelse til at svare til alle de fordringer, der hæftede på de stærkt betyngede ejendomme.

Med hensyn til Ørum forholdt det sig således: Klingenberg's svigermoder, Elisabeth Berns, købte i 1661 Ørum gård og gods (i alt ca. 4000 tdr. hartkorn) for 133.000 rigsdaler - en fantastisk sum efter den tid for en privatperson. Om det har forbindelse med Joachim Irgens' køb af Vestervig kloster samme år - Irgens var holstener -, kan man kun gætte på. Sønnen Gabriel Berns overtog godset, men døde stærkt forgældet i 1679.

Klingenberg var nu på sin magts tinde - den rige godsbesidder, men få år efter ser vi ham som en ruineret mand.

Hans yndlingsopholdssted var Højris på Mors. Han anlagde ved denne gård en stor have, som skal have været meget smagfuld. Den var sine 4 tdr. land stor, og som tiden krævede det anlagt i fransk stil med 4 fiskedamme, og den indeholdt de sjældneste træer og planter, som han havde ladet føre fra holland hertil. Haven blev anlagt og passet uden hensyn til omkostningerne, og den blev berømt langt ud over Danmarks grænser. Det hedder om haven, "at den er flyttet fra Hamborg hertil, og at han ikke alene dyrkede mange sjældne uden- og indenlandske vækster og havde alle ting bedre og tidligere end andre steder i landet; men desuden frembragte han mange slags frugt, og idet de var erkendt blev sendt fra Mors til Frankrig og andre fjerntliggende steder". Klingenberg førte dagbog over tilvækst, afgrøde m. m. i haven, men denne bog, der sikkert var interessant læsning, er desværre forsvundet.

Meget om Klingenberg's færden i disse egne findes ikke bevaret, men da han havde fuldt op at gøre både med embedet, godserne og sin forretning, må opholdene heroppe kun have været kortvarige.

Fra 1683 begynder jorden at ryste under hans anseelse og rigdom. Sagen var den, at Albert Berns og Gabriel Marselis (Alb. B. og Marselis var svogre!) havde i 1642 oprettet en kontrakt med kronen med hensyn til levering af salt fra Spanien. Denne kontrakt var ikke blevet opfyldt (et resultat af en undersøgelse gennem en kommission oprettet efter enevældens indførelse 1660). Efter lange forhandlinger og undersøgelser faldt admiralitetsdommen 5. febr. 1683, hvorved Berns' og Marselis' arvinger blev dømt til inden 6 uger at betale, hvad de blev Hans Majestæt skyldige. Fordringen udgjorde i alt 184.224 rdl. Udlæget for Klingenberg's vedkommende blev gjort i Ørum og Mariager kloster, der overtoges af kronen, desuden behæftedes Hanerau gods. Dette var kronens proces. Dertil kom proces fra Marselis' familie, der af skriftlig overenskomst mellem Albert Berns og Marselis kunne bevise, at Klingenberg skulle yde $\frac{5}{6}$ af deres udlæg til kronen. Klingenberg tabte også denne proces og måtte afstå Aalstrup og Tolstrup samt Bustrup i Salling.

Nu var Klingenberg nødt til at skille sig af med generalpostmesterembedet, og som vederlag herfor, og fordi Klingenberg havde vedgået arv og gæld, skænkede kronen ham Ørum gård og gods tilbage.

Kort tid efter måtte han imidlertid skifte med sin søn, Poul Klingenberg, der fik Ørum og Højris. Selv havde han kun halvparten af Hanerau gods i Holsten, men da han indviklede sig i flere processer (en nærmere undersøgelse af disse processer er, så vidt vides, ikke foretaget), blev både hans gård i København og Hanerau gods frataget ham. Tilbage havde han kun sundkornet på Mors, som en slags pension, en kongelig tiende. Han skulle sørge for at bygge stenbroer, anlægskaj og færgebåde eller holde det vedlige.

I flere kongebreve af 1689 omtales den forestående Klingenberg'ske konkurs, og i begyndelsen af 1690 er den en kendsgerning. Endog med sin søn, der ikke havde fået hele sin mødrearv, men endogså havde gjort forskud for faderen, lå Klingenberg i proces!

Klingenberg overlevede ikke længe sin økonomiske undergang. Hans dødsdag kendes ikke, men den 11. oktober 1690 blev han begravet i Ljørslev Kirke på Mors. Det Klingenberg'ske kapel rummer ingen mindeplade om ham!

I en vis forstand tør man vel kalde Klingenberg en lykkeridder, for så vidt som hans fornemste opgave var at samle rigdom og vinde indflydelse uden at regne så meget med midlerne, men hans store evner som organisator, administrator og forhandler både til ophjælpning af det hensygnende postvæsen og i statens tjeneste på anden måde vil altid sikre ham en vis position i dette tidsrum.

Klingenberg efterlod sig, som tidligere nævnt, en søn Poul, assessor i Højesteret og konferensråd von Klingenberg til Ørum, Lund, Blistrup og Højris. Faderens økonomiske vanskeligheder og forpligtelser fraskrev han sig fuldstændig (breve til kansleren 8. jan. og 8. okt. 1705), hvorfor Poul Klingenberg blev betragtet som en velhavende mand. Klingenberg's familie uddøde på mandssiden med konferensråd og amtmand Friederich von Klingenberg, død i Haderslev december 1783.

Litteratur:

Hist. tidsskrift 6 R II 126 ff.
Dansk biografisk lexikon.
Fr. Olsen: Det danske postvæsen indtil 1711.
Hist. årbog for Mors V og XIV.
Pontoppidan: Danske Atlas III 390, 313, V 583.
Kirkebogen for Ljørslev-Ørding 1688-1776.
Trap: Danmark.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1953, side 111-121)